

УДК 338.432

Л. Л. Мельник,
к. е. н., доцент, Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

ГОЛОВНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА НАПРЯМИ ЇХНЬОГО ВИРІШЕННЯ

L. Melnik,
PhD in Economics, Associate Professor, Management of Organizations Department
Dnipropetrovsk State Agrarian and Economic University

THE MAIN PROBLEMS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES AND WAYS OF THEIR SOLVING

У статті виділено найбільш актуальні проблеми розвитку сільськогосподарських підприємств на сучасному етапі розвитку, що дає можливість розроблення напрямів їхнього можливого вирішення.

In the article highlighted the most pressing problems of agricultural enterprises at the present stage of development, which enables the development of areas of possible solutions.

Ключові слова: сільськогосподарські підприємства, техніка, технології, оснащеність, прибуток, норма рентабельності.

Key words: agricultural enterprises, equipment, technology, equipping, profit, rate of return.

ВСТУП

Минуло 14 років з дня прийняття Указу Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки" (3 грудня 1999 р.). Чимало науковців вважають, що саме з часу прийняття й почалася реальна ринкова трансформація колгоспів і радгоспів. Дійсно, щодо розвитку власне аграрного виробництва, то починаючи з 2000 р. намітилися позитивні зрушення. Ось лише деякі дані: виробництво валової продукції галузі у 2012 р. збільшилося у порівнянні з 2000 р. на 47,8%, у т.ч. на одну особу 59,5, а на 100 га сільськогосподарських угідь — 62,3%. Рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції у 2000 р.

становив мінус 1,0%, в 2012 р. 20,5%. У 2000 р. збиток від реалізації сільськогосподарської продукції в аграрних підприємствах становив 121,4 млн грн., а в 2012 р. вони одержали 20199,4 млн грн. прибутку [6, с. 43; 52]. Досягнуті чималі здобутки щодо експорту аграрної продукції, зокрема зернових культур, ріпаку, олії. Усе це і дає підстави для науковців стверджувати: "В останні роки сільське господарство досягло стабільної позитивної динаміки і все більше нарощує виробництво сільськогосподарської продукції" [7, с. 13]. Але слід зазначити, що позитивна динаміка економічного зростання сільського господарства порівнюється з "піком" його спаду в роки аграрної кризи. Якщо ж 2012 р. порівнювати із 1990 р.,

то по більшості із наведених вище показників маємо від'ємний результат. Так, у 2012 р. порівняно з 1990 р. виробництво валової продукції зменшилося на 21%. Рівень рентабельності сільськогосподарської продукції у 1990 р. становив 42,6%, у 2012 р. 20,5%. Зрештою "Допрацювалися до того, що, маючи найкращі у світі чорноземи й відданого землі селянина, живемо з кожним роком дедалі гірше" [5, с. 3]. Загальновідомим є той факт, що Україна далеко не в повній мірі використовує свій аграрний потенціал. Зокрема урожайність основних культур в Україні приблизно в 2,5 раза менша, ніж в США та ЄС, хоча якість українських ґрунтів на порядок вища, ніж в інших країнах світу [7, с. 97].

У цілому діюча модель сільського господарства в Україні (за технічною оснащенням, ефективністю, родючістю ґрунтів, добробутом селян) поступається дореформеній, а також сучасним моделям в країнах Заходу.

Зумовлено це низкою гострих проблем, притаманних сучасному етапу розвитку аграрних підприємств. Головними у їхньому складі є низький рівень техніко-технологічної оснащеності в останніх та їхньої прибутковості.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Актуальність тематики дослідження зумовлена необхідністю виділення основних проблем діючої моделі сільського господарства, без вирішення яких неможливий її якісно новий етап розвитку, перехід на інноваційні засади. Сьогодні нагальною є "...необхідність формування в Україні вже у найближчій перспективі інноваційної моделі розвитку сільського господарства, спроможної забезпечити його стійке прискорене зростання" [7, с. 13].

Різні аспекти зазначених вище питань знайшли відображення насамперед в працях таких вчених економістів аграрників: В.Я. Амбросова, В.Г. Андрійчука, М.В. Зубця, М.Й. Маліка, В.Я. Месель-Веселяка, П.Т. Саблука та багатьох інших. Однак дана проблематика все ще залишається недостатньо вивченою, чимало її питань є дискусійними, що потребує продовження поглиблених досліджень у даному напрямі.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є виявлення існуючих у сільськогосподарських підприємствах основних проблем та розроблення пропозицій щодо їхнього можливого вирішення.

РЕЗУЛЬТАТИ

У процесі аграрного виробництва взаємодіють уречевлені і людський фактори. Особливістю сільського господарства є використання землі як головного виробничого ресурсу. Отже, результати виробництва визначаються рівнем розвитку його техніко-людської складової, якістю землі, організацією й управлінням (менеджментом). З часом їхня роль і економічна вагомість у системі факторів змінюється. П.Т. Саблук справедливо вважає, що на сьогодні "масштаби та напрями розвитку аграрного виробництва, ефективність та конкурентоспроможність визначає матеріально-технічна база, особливо її активна частина — машини та обладнання" [4, с. 28].

Виходячи з цього, почнемо дослідження із техніко-технологічної оснащеності сільськогосподарських підприємств. Напередодні аграрної реформи колгоспи і радгоспи мали в достаток техніки, хоча вона якісно поступалася кращим зарубіжним аналогам. Нині практично загальноновизнаним є той факт, що "матеріально-технічна база сільськогосподарських підприємств значно зменшилася кількісно, морально і фізично застаріла" [1, с. 3]. Оснащеність окремими видами техніки ледве сягає половини технологічної потреби. Близько 85% техніки в аграрних підприємствах замортизована.

Нині технічне забезпечення села можна охарактеризувати як катастрофічне. Його ціна — на полях щорічно залишається продукції на 8—12 млрд грн. Причому з року в рік ця цифра зростає. Середньогалузевий рівень фондооснащеності 1 га сільськогосподарських угідь в Україні останніми роками в 3—7 разів нижчий, ніж у розвинутих країнах світу та вітчизняних підприємствах з оновленою матеріально-технічною базою.

Не кращі справи із застосуванням новітніх технологій світового рівня. Лише майже 10% агроформувань їх застосовують, а в переважній більшості господарюючих суб'єктів в агровиробництві на полях і фермах домінують витратні технології [1; 3].

Отже, практично загальноновизнано, що на сьогодні стан матеріально-технічного забезпечення абсолютної більшості сільськогосподарських підприємств "критичний" і навіть "катастрофічний". Принаймні він не повністю відповідає індустріальному рівню, якщо врахувати сектор господарств населення, у якому переважає доіндустріальне (мануфактурне) виробництво. В той же час в економічно високорозвинених країнах уже діє постіндустріаль-

Таблиця 1. Загальні результати сільськогосподарської діяльності сільськогосподарських підприємств, включаючи фермерські господарства

Показники	2009	2010	2011	2012
Прибуток, збиток (-) від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг, млн грн.	8093,0	14177,6	21833,3	22683,3
у т.ч. сільськогосподарської продукції	7986,3	13931,6	21530,2	22297,1
Рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності, %	14,4	21,2	26,5	20,7
Рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції – всього, %	14,0	21,5	27,2	21,0
у тому числі зернових та зернобобових культур	8,0	14,2	26,1	15,7
насіння соняшнику	41,2	62,8	55,7	45,0
цукрових буряків (фабричних)	36,5	16,5	35,8	15,9
худоби та птиці на м'ясо великої рогатої худоби	-32,4	-35,4	-23,9	-28,4
свиней	12,1	-7,7	-3,5	1,9
птиці	-20,7	-3,6	-15,1	-6,5
молока	1,5	17,8	18,4	2,3

Джерело: [6, с. 64].

на модель сільського господарства. В сільському господарстві України до таких агроструктур можна віднести анклав надвеликих підприємств агропромислового типу, агрохолдинги зокрема. За деякими даними, в Україні функціонує понад 60 великих агрохолдингів. Вони контролюють понад 6 млн га, або 24% ріллі та є найбільшими виробниками зернових і технічних культур [7, с. 278].

Глобалізація аграрних ринків, безперечно, знижує конкурентоспроможність тих національних агропідприємств, які технічно відстали. І головним негативом є істотні втрати вже вирощеного врожаю, а тим більше не використаного природного потенціалу із-за примінення відсталих видів техніки і технологій.

Відносно місця сільського господарства України за техніко-технологічною оснащеністю в планетарному вимірі, то вітчизняні науковці прийшли до такого висновку: "...на одному полюсі знаходиться високоінтенсивне і технологічно забезпечене сільське господарство розвинених країн — США, ЄС, Канади, Австралії і Нової Зеландії; на другому — відстале, недостатньо озброєне, засноване на тягловій силі тварин і ручній праці сільське господарство найменш розвинутих країн з анклавами високої технології — експортоорієнтовані та експериментальні господарства. Між цими двома полюсами розміщується проміжний прошарок перехідних аграрних економік, до якого можна віднести Україну, Китай та Індію, де сільське господарство поєднується із застосуванням великої кількості ручної праці та аграрним перенаселенням у селах" [7, с. 522].

Успішне вирішення проблеми оновлення техніко-технологічної забезпеченості аграрних

підприємств не можливе без вирішення іншої проблеми — збільшення прибутковості агропідприємств. Останнє заслуговує на особливу увагу, оскільки чим більший прибуток, тим краще досягнута головна мета підприємства ринкового типу. Належна прибутковість агропідприємства — це кошти, необхідні для здійснення відтворення виробництва на інноваційних засадах, а відповідно його стратегічна стійкість, конкурентоспроможність, гнучкість і адаптованість до впливу зовнішнього середовища.

Динаміка прибутковості сільськогосподарських підприємств наведена у таблиці 1.

Як свідчать дані таблиці, прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції у 2012 р. збільшився у порівнянні з 2009 р. у 2,8 рази, а рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції на 7,0 відсоткових пункти. У 2009—2012 рр. основні види продукції рослинництва були рентабельними, хоча тут має місце помітна диференціація щодо окремих з них. Найбільш рентабельним в усі роки є насіння соняшнику (у середньому за рік 51,2%). Продукція тваринництва, окрім молока в усі роки і м'яса свиней у 2009 р. і 2012 р., є збитковою.

Отже, за період 2009—2012 рр. стосовно прибутковості виробництва сільськогосподарської продукції в Україні відбулися помітні позитивні зрушення. У розрахунку на один рік прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції становив 16,7 млрд грн., а рівень її рентабельності відповідно 20,9%.

Водночас логічно виникає питання щодо відповідності досягнутих позитивних результатів потребам функціонування економічно

ефективного, стабільного й конкурентоспроможного сектора сільськогосподарських підприємств та їхнього розвитку на інноваційних засадах. Відповідь на поставлене питання у науковців практично одна — обсяги одержаного прибутку і рівень рентабельності для цього недостатні з врахуванням стану сільського господарства в Україні і необхідності розширеного відтворення на інтенсивно-інноваційних засадах.

Для цього необхідний рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва не менше 50%, і норми прибутку 15,0%. Фактично він становив за період 2009—2012 рр. у середньому за рік 20,9%, а середня норма прибутку у сільському господарстві у 2001—2010 рр. становила 1,3%. При цьому частка сільськогосподарських підприємств, які одержали чистий збиток до загальної їхньої кількості, становила в 2011 р. — 16,5%, у 2012 р. — 21,4%, [6, с. 52].

Прибуток агропідприємств залежить від системи факторів, які можна розподілити на внутрішні і зовнішні. У складі останніх визначальне місце займає рівень цін на засоби виробництва, які купують агровиробники і їхню продукцію. Загальновідомо, що в силу дії багатьох обставин, для сільського господарства притаманний т.зв. "диспаритет або ножиці цін". А тому головним напрямом вирішення проблеми прибутковості агропідприємств є забезпечення еквівалентного міжгалузевого обміну в АПК, тобто усунення диспаритету цін щодо аграріїв з боку підприємств першої й третьої сфер АПК. За деякими даними, через нерегульованість цінової політики сільське господарство втратило за 1991—2008 роки 1,2 трлн грн. і це призвело до занепаду матеріально-технічної бази, зменшення оплати праці в сільському господарстві, призупинення соціального розвитку села. Ціни на сільськогосподарську продукцію не забезпечували навіть відшкодування затрат на її виробництво [2].

В умовах, які склалися на аграрному ринку, тобто нееквівалентний міжгалузевий обмін, а відповідно низька прибутковість сільського господарства в цілому, і більшості його підприємств зокрема, безперечно, необхідно удосконалити існуючу цінову політику держави. Як це можна здійснити, не порушуючи ринкові принципи? По-перше, держава має стимулювати створення й підтримувати різні об'єднання агровиробників з метою виконання тих функцій, які сьогодні монополізували посередницькі структури.

Йдеться про виконання ними низки функцій, які пов'язані з рухом продукції від агровиробників до споживачів.

По-друге, в Україні відповідних коштів для цінової підтримки не було і не передбачається. Звідси логічно заключити, що державне регулювання аграрного ринку і цін зокрема, повинно здійснюватися за рахунок використання таких важелів, як "заставні ціни" (за яких державні кошти повернуться) і закупівля державою сільгосппродукції і тим самим впливати на зростання попиту на неї і цін. У ряді випадків держава може в період масового збору зернових виконувати функції приватних зернотрейдерів, тобто скуповувати їх за "нормальними" цінами з метою майбутнього їх експорту чи реалізації у пізніші терміни на внутрішньому ринку.

Водночас прибутковість в значній мірі залежить і від самих агропідприємств, і в першу чергу від ефективності менеджменту. Про це свідчить той факт, що зовнішньоекономічне і правове середовище більш-менш однакове для всіх господарюючих суб'єктів. Але їхня диференціація за прибутковістю істотна. Як справедливо зазначають вітчизняні науковці, приклади прибуткового господарювання мають місце майже скрізь. "Але вони поодинокі виключення і є результатом таланта, енергії, самовідданості справі окремих людей, керівників, які забезпечують високоефективну роботу своїх підприємств. Більшість керівників, фахівців сільськогосподарських організацій неспроможні організувати високоефективне виробництво..." [7, с. 288].

ВИСНОВКИ

На початку аграрної реформи вітчизняні науковці дискутували з приводу розбудови найбільш придатних для України форм господарювання. Нині це питання вже в минулому. Діюча модель сільського господарства щодо останніх аналогічна країнам із розвинутою ринковою економікою. Йдеться передусім про те, що вона ринкового типу. Водночас їй притаманна низка проблем, які не мають місця в країнах Західної Європи і США. В контексті рівня розвитку техніко-людської, технологічної і організаційної складових в останніх функціонують інноваційні (постіндустріальні) моделі сільського господарства. Принаймні інноваційні агроструктури є провідними. В Україні, навпаки, їх менше 10%. У цілому технічне забезпечення сільського господарства, якщо і не "катастрофічне", то дійшло до критичної межі. Зумовлено це в першу чергу низь-

кою прибутковістю агропідприємств, а кожне п'яте з них у 2012 р. було збитковим. Тобто дві головні проблеми аграріїв взаємопов'язані. Маємо свого роду замкнуте коло. Низький рівень прибутковості не дає змогу аграріям купувати необхідну техніку й впроваджувати новітні технології, а це в свою чергу веде до значних втрат врожаю, низької прибутковості. Дефіцит коштів у значній мірі зумовлює також зниження родючості ґрунтів, оскільки кошти на це виділяються по остаточному принципу. Це ж стосується і соціальної сфери села.

Наявність у сільському господарстві України анклавів інноваційних агроформувань дає підстави стверджувати, що розірвати замкнуте коло "прибутковість — техніка" можливо і в Україні.

Для цього, по-перше, держава має удосконалити міжгалузеві взаємовідносини та забезпечувати рівні економічні умови для всіх партнерів на ринку, тобто створити умови для прибутковості сільськогосподарського виробництва як мінімум за середньою нормою прибутку по економіці в цілому.

Друге, з набуттям Україною членства в СОТ мають бути замінені існуючі форми і методи державної підтримки за безліччю програм і заходів на цілісну систему державного фінансування і захисту галузі з використанням кращого досвіду розвинутих країн та за діями відповідних механізмів і інструментів [7, с. 177].

Але не менш важливим є якість менеджменту підприємств. Гасло 30-х років ХХ ст. "Кадри вирішують все" не втратило актуальності і сьогодні. На жаль, останніми роками село покинули, або залишилися без роботи близько 500 тис. спеціалістів різного профілю [1].

Вирішення проблеми можливо і за такими напрямками:

— розвиток вітчизняного сільськогосподарського машинобудування із входженням до нього зарубіжних фірм (така техніка буде дешевша і більш доступна для аграріїв);

— удосконалення амортизаційної й кредитної політики.

Література:

1. Зубець М.В. Інноваційно-випереджувальна модель якісного нового розвитку агропромислового виробництва / М.В. Зубець, П.Т. Саблук, С.О. Тивончук // Економіка АПК. — 2008. — № 12. — С. 3—8.

2. Месель-Веселяк В.Я. Аграрна реформа і організаційно-економічні трансформації в сільському господарстві / В.Я. Месель-Веселяк

// Економіка АПК. — 2010. — № 4. — С. 3—18.

3. Могилова М.М. Матеріально-технічне забезпечення аграрної галузі / М.М. Могилова, Я.К. Білоусько, Г.М. Підлісецький // Економіка АПК. — 2013. — № 2. — С. 61—66.

4. Саблук П.Т. Проблеми забезпечення доходності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період / П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2008. — № 4. — С. 19—37.

5. Саблук П.Т. Реалізація механізму реформ в аграрній сфері / П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2011. — № 10. — С. 3—6.

6. Статистичний збірник "Сільське господарство України" за 2012 рік / Державний комітет статистики України. — К., 2013. — 406 с.

7. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: Збірник матеріалів Чотирнадцятих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників, Київ, 16—17 жовтня 2012 р. / Редкол.: Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук та ін. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2013. — 762 с.

References:

1. Zubets, M.V. Sabluk, P.T. Tyvonchuk, S.A. (2008), "Innovation and proactive qualitatively new model of agriculture production", *Ekonomika APK*, vol. 12, pp. 3—8.

2. Mesel-Veselyak, V.J. (2010), "Agrarian reform, organizational and economic transformation in agriculture", *Ekonomika APK*, vol. 4, pp. 3—18.

3. Mohylova, M.M. Bilousko, Y.K. Pidlisetskyi G.M. (2013), "Logistic support for the agricultural sector", *Ekonomika APK*, vol. 2, pp. 61—66.

4. Sabluk, P.T. (2008), "Problems of yield agricultural production in Ukraine in the post-industrial period", *Ekonomika APK*, vol. 4, pp. 19—37.

5. Sabluk, P.T. (2011), "The implementation of mechanism of the reforms in the agrarian sphere", *Ekonomika APK*, vol. 10, pp. 3—6.

6. State Statistics Service of Ukraine (2013), "Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy 2012. Statystychnyj zbirnyk" [Agriculture of Ukraine in 2012. Statistical yearbook], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.

7. Lunenko, Yu.O. Sabluk, P.T. and others (2013), "The development strategy of the agricultural sector for the period to 2020", *Zbirnyk materialiv Chotyrnadtsiatykh richnykh zboriv Vseukrains'koho konhresu vchenykh ekonomistiv-ahrarynykiv* [Proceedings of the fourteenth annual meeting of the All-Ukrainian Congress of Scientists agricultural economists], Kyiv, Ukraine, 762 p.

Стаття надійшла до редакції 03.04.2014 р.